

İTTİHAD-İ İSLAMCILIĞIN DOĞUŞU VE RİSALE-İ NUR'DA İTTİHAD-İ İSLAM (1)

Ahmet NAZLI¹

Öz

Bu çalışmada Osmanlı devletinin son dönemlerinde ortaya çıkan "ittihad-ı İslam" fikrinin doğuşu ve gelişmesi; hilafet, Türkçülük, Osmanlılık, Panislamizm ve ümmetçilik gibi fikirlerin ittihad-ı İslam ile ilişkileri ve bu konuda 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki tartışmalara yer verilmektedir. Bu dönemde ittihad-ı İslam fikrini savunanların siyasi ve ideolojik bağlamı dikkate alındığında ittihad-ı İslam fikrini savunmanın aslında bir tür "siyasal İslamcılık" olduğu görülmektedir. Nihai olarak bu makale ittihad-ı İslam düşüncesinin siyasal İslamcılığın bir yansıması ve modern, siyasi bir düşünce olduğu tezini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler

İttihad-ı İslam, siyasal İslam, panislamizm, hilafet, ümmetçilik, Türkçülük, dil birliği

THE BIRTH AND CONCEPT OF UNITY OF ISLAM AND UNITY OF ISLAM IN RİSALE-I NUR

Abstract

In this study, the birth and development of the idea of "ittihad-i Islam" which emerged in the recent periods of the Ottoman state; caliphate, the Turkism, the Ottomanism, the Panislamism and the ideas like ummahism are related to ittihad-ı İslam and the discussions of the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

Key Words

Unity of Islam, political Islam, panislamism, ummahism, Turkism, Islamism, association of language

1 Avukat, İstanbul (ahmetnazli@hotmail.com)

Gönderim Tarihi: 20.05.2018, Kabul Tarihi: 23.05.2018

Giriş

Osmanlı devleti Avrupa'da ortaya çıkan ulus devlet kavramından önce de zayıflamaya başlamıştı. Ancak ulus devlet kavramının ortaya çıkması Osmanlı imparatorluğunu bir arada tutmayı oldukça güçleştirmişti. İmparatorluk zayıflayınca kendisini oluşturan unsurları bir arada tutmak için çeşitli fikir akımları ortaya çıkmıştır. Türkçülük, Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık bu fikir akımlarının ana iskeletini oluşturur.

Batıcılığın dışında kalan Türkçülük ve Osmanlıcılık fikri yer yer İslamcı unsurlar da ihtiva etmektedir. Ancak İslamcılık fikri hem diğerlerinden daha köklü ve felsefi bir arka plana sahip hem de daha geniş bir taban bulmuştur. İslamcılığın geniş bir taban bulmasının ana sebebi bütün Müslümanları kuşattığını iddia etmesidir. Bu özellik ona milliyetler üstü bir özellik kazandırmıştır. Bu bakımdan bütün milliyetlere hitap etme iddiası, tabiatı itibarıyla ittihad-ı İslam fikrini gerekli kılmıştır.

Bu bakımdan ittihad-ı İslam fikri, İslamcılık fikri içinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Her ne kadar zaman zaman Osmanlıcılık ve Türkçülük ideolojisinin içinde yer alsa bile ittihad-ı İslam fikrinin asıl mayalandığı yer İslamcılıktır. Bu yüzden İslamcılık ile ilgili birkaç noktayı belirtmek gerekir:

Birincisi, İslamcılık ile ilgili tanımlama sorunundan söz edebiliriz. İslamcılığa yüklenen anlamlar, dini değerleri, siyasi özelliklerden bağımsız bir şekilde ele alan yaklaşımlardan her türlü dini değeri siyasi bir muhtevada sunan, tarafgir, ideolojik yaklaşımlara kadar farklılık gösterir.² Öyle ki hiçbir siyasi ideali olmayan sade bir Müslüman bile zaman zaman İslamcı olarak tanımlanabilmektedir. Bizim bu makalede ele aldığımız yaklaşım İslamcılığın özellikle siyasal ve ideolojik alana taşan formu ile ilgilidir.

İkincisi, bir ideoloji olarak İslamcılık yükselen Batı medeniyeti karşısında Doğu ve İslam toplumlarının geri kalmışlığını üzerinden atmak için dini ve dini kavramları kullanan, araçsallaştıran ve dünyevi ilerleme için Batı medeniyetinin araçlarını kullanmaktan çekinmeyen Müslüman aydınların 19. yüzyılda ürettiği modern bir kavramdır. Bu kavramla birlikte cemaat siyasi bir cemiyete, ümmet siyasi bir muhtevaya, din siyasi bir araca dönüşmüş oluyor.

2 İsmail Kara, ittihad-ı İslam kavramını hem düşünce hem de siyasi birlik oluşturma şeklinde tarif etmektedir. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017).

Tanımlama ile ilgili daha geniş bir bakış için bkz. Veli Karataş, "İslamcılık Hakkında Bazı Mülâhazalar", 23 Mayıs 2018 tarihinde erişildi. <http://velikaratas.blogspot.com.tr/2009/05/islamcck-hakknda-baz-mulahazalar.html>.

Üçüncüsü, İslamcılığın mündemiç olduğu ittifad-ı İslam fikri, İslamcılığın birçok siyasi özelliğini de içinde barındıran bir hüviyete sahiptir. Bütün dünya Müslümanlarına hitap etme iddiası taşıyan, onların dünyevi refah seviyesini hedefleyen, milliyetler³ üstü bir özelliğe sahip olan İslamcılık, bu özellikleri ittifad-ı İslam terkibine de aktarmıştır. Bu yüzden biz bu makalede zaman zaman ittifad-ı İslam fikrini savunanları “ittifad-ı İslamcılık” şeklinde de nitelemiş olacağız.

Dördüncüsü, İttifad-ı İslam fikri ile “ümmeçilik” zaman zaman karışabilmekte ve bazen birbirinin yerine kullanılabilir. Her ne kadar “ümmeç” kavramı Kur’an’da yer alsada da “ümmeçilik” de bazen İslamcılık gibi, milliyetçilik gibi ideolojik olarak araçsallaştırılabilir.⁴

Beşincisi, İslamcılığın genel karakteristiği olan “tepkisellik” ittifad-ı İslamcılık için de geçerlidir. Bu hem İslam’ı düşüncenin merkezine alması şeklinde muhafazakar bir karakter gösterir hem de Batı medeniyetinin bazı modern araçlarını/kavramlarını kullanarak modernist bir duruş arz eder. Aşağıda ittifad-ı İslamcılığın kullandıkları kuvvet, uhuvvet, ümmeç gibi kavramları nasıl yeni anlamlar yükleyerek dönüştürdüklerine örnekler verilmeye çalışılacaktır.

1. İttifad-ı İslam Düşüncesinin Doğuşu

İttifad-ı İslam terkiibi geçmiş yüzyıllarda kullanılan bir terkiip değildir. Sadece bazen “ittifad-ı din”, “uhuvvet-i din” gibi terkiipler kullanılmıştır. O da Osmanlı devleti ile Endonezya ve Orta Asya hanlık ve sultanlıkları arasındaki yazışmalarda kullanılmıştır.⁵ Bu kullanımlar din kardeşliği bağının, farklı coğrafyalarda olsa bile, Müslümanların aynı dini paylaştığını vurgulamaktadır, ittifad gibi bir anlam taşımamaktadır. İttifad-ı İslam ileriki sayfalarda da görüleceği gibi siyasi ve modern bir terkiiptir.

İslam’ın ilk yüzyıllarında –Dört Halife Dönemi, Emevi, Abbasiler dönemleri dahil olmak üzere– yeryüzündeki bütün Müslümanları bir araya getirmek gibi bir siyasi bir hedef hiç olmamıştır. Bilakis Müslümanların yeryüzüne yayılmaları, farklı farklı

3 İttifad-ı İslam ile birlikte zikredilen ittifad-ı dinî, ittifad-ı millî, ittifad-ı kavmî, ittifad-ı Osmanî gibi terkiipler de kullanılmaktadır. “İttifad-ı kavmî ile millî, yalnız menafi-i dünyeviyeye münhasır olduğu halde, ittifad-ı dinî, menafi-i uhrevîyeyi de müstelzimdir.” Derviş Vahdeti, *Volkan Gazetesi: 1908-1909*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: İz Yayınları, 1992), 236.

4 Murat Güzel, “Müslümanların siyasi, sosyal ve kültürel birliğini amaçlayan İttifad-ı İslam düşüncesi ile onların itikadi birliğini tazammun eden ümmeç kavramını birbirinden ayırt etmek”tedir. Murat Güzel, “İttifad-ı İslam ve Avrupa Birliği”, *Tezkire* 25 (Mart-Nisan 2002): 15.

5 Azmi Özcan, *Panislamizm, Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere* (İstanbul: İSAM, 1992), 95. Ayrıca bkz. Azmi Özcan, “İttifad-ı İslam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 35 (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 470.

coğrafyalarda yaşamaları İslam'ın yayılmasının önünü açmış ve farklı Müslüman kültürlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hiçbir sultan/halife de çıkıp bütün Müslümanların bir arada yaşadığı homojen bir devlet/toplum oluşturma ve içinde sadece Müslümanların olduğu bir toplum oluşturma gayretine girişmemiştir. Ortadoğu coğrafyasında halen de Yahudi ve Hristiyanların varlığı böyle bir hedefin olmadığını ortaya koymaktadır.

Mezheplerin farklılığı esasen siyasi bir ittifak fikrinin imkansızlığını göstermektedir. Zira siyasi konular İslam'ın temel meseleleri arasında değil içtihadî alana girmektedir. İctihadi alanda ise tekçi bir düşünce yapısı mümkün değildir. Ehl-i Sünnet zannedildiğinin aksine tekçi bir çizgiyi değil İslam'ın çoğulculuğunu simgelemektedir. Bu yüzden Ehl-i Sünnet demek tek bir yol değil Mu'tezile, Cebriye ve Şia olmayan demektir. Ehl-i Sünnet yolu öyle geniş bir yoldur ki bu üç mezhebin dışındaki bütün görüşleri kapsamaktadır. Hatta Ehl-i Sünnet düşüncesini tek bir çizgi diye sunmak fikri istibdadı doğurmuş, fikri istibdad da Mürcie ve Mu'tezile gibi mezhepleri doğurmuştur.

Halife Me'mun döneminde devletin resmi mezhebi haline gelmiş olsa bile Mu'tezile'nin derdi siyasi bir ittifak değil; tek mezhebi hakim kılacak bir devlet düzeni ve bu düzendeki Mu'tezili inanışa bir meşruiyet sağlamaktır. Bunun için bir Mihne süreci yaşanmış ve Mu'tezili olmayan alimlere baskı ve çeşitli işkenceler uygulanarak herkesin Mu'tezile mezhebinin benimsemeleri istenmiştir. Mu'tezile iktidarı bıraksa bile etkileri bugünlere kadar gelecek bir düşünce yapısını miras bırakmıştır. Nitekim Mu'tezili sultanlar dönemi bittikten hemen sonra Ehl-i Sünnet iktidara gelse bile onlar da Mu'tezili alimlere çeşitli baskılar uygulamışlardır. Böylece dinin/mezhebin devlet iktidarıyla birleşince nasıl istibdada yol açtığını uygulamaları ile göstermişlerdir.⁶

Daha sonraki yüzyıllarda Selçuklular, Osmanlılar gibi büyük İslam devletleri de dini toplulukları bir araya getiren ve homojen toplumlar oluşturmamışlardır. Selçuklularda da, Osmanlılarda da Müslüman olmayan unsurların hem teb'a hem de askeri güç olarak bulunması bu devletlerin müttehit Müslüman devletleri biçiminde okumamıza engel teşkil etmektedir. Yavuz Sultan Selim'in ittifak fikri ileriki bölümlerde tartışılacaktır.

Osmanlı devletinde ittifak-ı İslam düşüncesi ilk defa I. Meşrutiyet öncesi Yeni Osmanlılar'ın Avrupa yayınlarında kullanılmış ve Osmanlı topraklarında önce aydın mahfillerinde tartışılmaya başlanmıştır.

6 Muharrem Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 200 vd.

Bu düşünceyi aynı zamanda dil, renk ve kavim gibi farklılıkları aşan yeni bir millet anlayışı olarak yorumlayan Niyazi Berkes bu düşüncenin başlangıcını Kırım Savaşı'ndan hemen sonrası olarak kabul eder. Ona göre Rusya karşısında Orta Asya Müslümanlarının hilafet kurumundan faydalanarak Rusya'ya karşı yeni bir güç oluşturma isteği ittifak-ı İslam düşüncesini doğurmuştur. İttihad-ı İslam'ı, Batı'nın İslam alemi üzerindeki emellerine karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıktığını savunan Tunaya'ya göre ise ittifak-ı İslam bir II. Meşrutiyet ideolojisidir.⁷

B. Lewis'e göre ittifak-ı İslam düşüncesinin başlangıcı Küçük Kaynarca Antlaşması'na (1774) kadar götürülebilir. Bu antlaşma Osmanlı devletinin hilafet iddialarının uluslararası bir metne girdiği bir antlaşmadır. Bu antlaşmanın 1. maddesi Kırım Hanlığı'yla Kuban ve Bucak Tatarları siyâsî bakımdan müstakil olup ancak dînî işlerinde Hilafet makamına tâbi olacağını öngörmektedir.⁸

İttihad-ı İslam düşüncesinin ortaya çıkışı ile İslamcılığın doğuşu genel olarak eş zamanlıdır. İslamcılık düşüncesi Jön Türkler'in/Yeni Osmanlılar'ın oluşturduğu fikri ve siyasi iklimde şekillendiğinden⁹ dolayı ittifak-ı İslam fikri de bu etkilerden azade değildir. Bu yüzden ittifak-ı İslam düşüncesinde de Jön Türkler'in izlerini bulmak mümkündür. İsmail Kara, İslamcılarının yeni Osmanlılar ve Jön Türkler'den strateji ve muhteva olarak önemli bir miras devraldıklarını ifade etmektedir.

Batılı ülkelerin sömürgeci zihniyetine karşı İslam dünyasının bir tepkisi olarak ortaya çıkan İslamcılık, ittifak-ı İslam silahı ile Batı'ya meydan okumak istemiştir. Bu anlamda ittifak-ı İslam, Batı sömürgeciliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı devletinde "ittifak-ı İslam" başlıklı ilk makale *Hürriyet*'in 10 Mayıs 1869 tarihli 46. sayısında yer alır.¹⁰ İmzasız¹¹ çıkan bu makale İslam aleminin kurtuluş reçetesi olarak ittifakı gösterir. Yazarın Osmanlı'nın ittifakıyla kastettiği diğer Müslümanların Osmanlı devletinin hakimiyeti altında ittifak etmesidir. Makalede iki yüz milyon Müslümanın yekvücut olması halinde Asya Kıtası'nda ne kadar revnakdar bir "devr-i saadet" geleceği anlatılmaktadır.

7 Mehmet Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2" (Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1998), 493.

8 Wikipedia, "Kaynarca Antlaşması", 23 Mayıs 2018 tarihinde erişildi. https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCBC%C3%A7%C3%BCK_Kaynarca_Antla%C5%9Fmas%C4%B1.

9 İsmail Kara, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet* (İstanbul: İz Yayınları, 1994), 22.

10 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 493; Mümtazer Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 205.

11 Türköne, makalenin büyük bir ihtimalle Namık Kemal'in kaleminden çıktığını belirtmektedir. Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 207.

Makalenin tezi özetle şöyledir:

a- Müslümanların çözülmesini ve yabancı boyunduruğuna girmesini engelleyecek yegane çare ittihaddır ve ittihadın merkezi Osmanlı devletidir.

b- Bu ittihad İtalyanların milli birliklerini kurmaları gibi halktan kaynaklanan bir hareketle vücuda gelebilir.

c- İttihadın gerçekleşmesinin ön şartı müstebit yönetimlerin yıkılması, meşruti yönetimlerin kurulması, halk hakimiyetinin gerçekleşmesidir.

İttihad-ı İslam konusunda ilk kitapçığı (1873)¹² yazan Esad Efendi *Basiret*'te yer alan makalesinde çok açık bir ifade ile Batı'daki milliyetçi akımların bir benzerini İslam toplumlarında oluşturmayı savunuyor. Esad Efendiye göre Batılı devletlerin güç kazanmalarının altında milletlerin ittihadı meselesi vardır. İslam halkları da tarih boyunca "ittihad" ettiklerinde güç kazandıklarına göre bugün Müslümanların da güçlenmeleri için tekrar ittihad etmeleri gerekir. Hristiyan devletleri politika sayesinde ittihad ediyorlar. Biz de "mukteziyet-i diniyemizden olan bir kaidenin fevaidinden niçin mahrum olalım?"

Bu makalede önemli olan nokta Esad Efendinin Batılı milliyetçi bir ideolojinin Müslüman versiyonunu oluşturmak ve dine ait olduğunu söylediği bir emri siyasi bir amaca dönüştürmeyi teklif etmesidir.

Bu makaleden sonra diğer gazete ve dergilerde ittihad-ı İslam fikrinin bütün İslam beldelerini kuşatması beklenmese de şimdilik kuzey bölgelerinde Çerkezistan, Dağıstan, Tataristan ve Türkistan ahalisini bu fikir etrafında birleştirmenin kolay olduğu fikri yazılıyor. Bu konuda broşürler kaleme almak, farklı dillere tercüme etmek sonra da bunu bütün dünyaya dağıtmak; hocaları ittihad-ı İslam fikri üzerinde eğitmek ve bütün cami ve mescitleri bu uğurda kullanmak; haccın ittihad-ı İslam propogandası için merkez seçilmesi; en nihayetinde, ittihad-ı İslam'ı gerçekleştirmek için "ihya-i İslam" adıyla bir dernek kurulmasına karar verilmiştir.¹³

İhya-i İslam'ın dışında da bu amaçlı dernekler kurulmuştur. Bunlardan biri de "Coğrafya-i İslam Cemiyeti"dir.¹⁴ Bu derneğin amacı da Müslüman ülkelere seyyahlar göndererek o bölgeler hakkında bilgi toplamaktır.

12 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, s. 208. Celal Nuri, kendi yazdığı ittihad-ı İslam kitabının bu konuda yazılmış ilk kitap olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasının eleştirisi için bkz. Mehmet Çog, "Celal Nuri'de İslam Birliği Anlayışı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 sy. 1 (Temmuz 2009), 99-104.

13 Benzer bir derneğin "Hadim-i İnsaniyet Cemiyeti" olarak II. Meşrutiyet yıllarında kurulmaktadır. Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 219; Vahdeti, *Volkan Gazetesi: 1908-1909*, 361.

14 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 223.

İttihad-ı İslam fikri basının o kadar ilgi odağı olmuştur ki İslamcı, Osmanlı ve Türkçü aydınların birçoğuna kendi fikirlerini ittihad-ı İslam çerçevesinde kitlelere ulaştırma ilhamı vermiştir. Herkes kendi fikrini ittihad-ı İslam elbisesi içinde sunmak istemiştir. Maarif davası bütün dünya Müslümanlarını Batı seviyesine getirme davasına dönüşmüştür.

Said Halim Paşa ve Cemalettin Efgani, ittihad-ı İslam'dan önce farklı milletlerin milliyetçiliklerinin ortaya çıkmasının öneminden bahsetmektedir. Fazlurrahman da Efgani'nin Osmanlı devletinde milliyetçiliği etkilediğini aktarmaktadır.¹⁵ "İslam Birliği, sayısız kuvvetlerin, unsurların ve amillerin tam bir bütün ve ahenk içinde bulunduğu kainattaki birliğin bir benzeridir. Bütün azamet ve hakikati bu halinden ileri gelir."

İttihad-ı İslam fikrinin ortaya çıkması ve gelişmesinde Cemalettin-i Afgani (1839-1897) ve Muhammed Abduh'un (1845-1905) önemli bir rolü vardır.¹⁶ Afgani, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Mısır ve Osmanlı devletinde kimisinde siyasi görevler alarak kimisinde de hükümdarlara ve üst düzey yöneticilerine danışmanlık yaparak ittihad-ı İslam fikrini sürekli canlı tutmuştur. Öğrencisi Muhammed Abduh da Mısır Ezher Üniversitesi'nde ittihad-ı İslam fikrinin temellerini atmıştır. Daha sonraları her ikisi de Fransa'ya geçerek orada kalacak ve *Urvet-ül Vuska* isimli Arapça bir dergi çıkararak bütün dünya Müslümanlarının ittihadını savunan fikirler geliştirmişlerdir.

2. İttihad-ı İslam ve İlişkili Kavramlar

2. 1. İttihad-ı İslam ve Panislamizm

Batı basınında Panislamizm ve Hilafet arasında kurulan sıkı bağlar Osmanlı aydınlarını da etkilemiş ve ittihad-ı İslam siyasetine paralel bir kullanım alanı bulmuştur. Türköne, Panislamizm kavramının ittihad-ı İslam kavramından sonra Batılılar tarafından kullanıldığını, ittihad-ı İslam ifadesinin ilk kullanıldığı tarih olarak 1869'u, Panislamizm ifadesinin ise 1875'te ilk defa kullanıldığını belirtmektedir.

Panislamizm de Panslavizm ve Pancermenizm gibi milliyetçi akımlara ve Avrupa sömürgeciliğine karşı tepkisel bir fikir ve ideolojidir. Bu yüzden Osmanlı aydınları Avrupa'da kullanılan "Panslavizm"i "ittihad-ı Slav", "Pancermenizm"i "ittihad-ı Cermen" ve "Panislamizm"i de "ittihad-ı İslam" şeklinde Türkçeleştirerek kullanmışlardır.¹⁷

15 İsmail Kara, *Türkiyede İslamcılık Düşüncesi 1*, 40.

16 Afgani ve Abduh'un, İslamcılığın ortaya çıkmasındaki rolü için bkz. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 15 vd.; Kara, İttihad-ı İslam fikrini ilk ortaya atan kişinin Cemalettin-i Afgani olduğu kanaatindedir. Kara, *Türkiyede İslamcılık Düşüncesi 1*, 38.

17 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 198.

İttihad-ı İslam ile ilgili ilk yabancı eser olan *Le Panislamisme* (Gabriel Gharmes) kitabının yazarına göre II. Abdülhamid en nihayetinde Panislamizm fikrine yönelmek zorunda kalacaktır.¹⁸ Yazarın bunu söylediği zaman muhtemelen II. Abdülhamid'in "ittihad-ı İslam" terkinin kullanmanın yasaklandığı yıllardır. Yazarın bu kehaneti II. Abdülhamid'in Panislamist siyaseti takip etmesiyle gerçekleşiyor. İttihad-ı İslam ifadesi Osmanlı basınında çok yer almaya başlayınca Avrupa bir tepki oluştuğu söylenebilir. Yasağın bu tepkiler sonrasında Avrupa'yı ürkütmemek amacına matuf olduğu anlaşılmaktadır.

Türköne ise şu notları aktarmaktadır: "Levis'in yaklaşımıyla, hilafetin başından itibaren Müslümanlar üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduğu, Küçük Kaynarca antlaşması ile Hilafet iddiasının Panislamizm şekline dönüştüğü hükmü çıkarılabilir. Ancak, Panislamist dayanışma, hilafet iddialarının peşi sıra ortaya çıkmamış, tam tersine, Panislamist dayanışmanın ortaya çıkmasıyla hilafet, yeni bir itibar kazanmıştır. Hilafet kurumunu ön plana çıkaran, ilgi merkez haline getiren arkasındaki dünya İslam dayanışması fikridir."¹⁹

Jön Türkler'in Avrupa'da yaşamasından dolayı Avrupa basınında çıkan kavramlar kısa zaman içinde İstanbul'da da tartışılmaya başlanıyor ve bir kısım aydınlar bu tür kavramları hemen kabul edip yorumlamaya başlıyor. Bazı aydınlar Batı'nın kavramlarına karşı daha hassasiyetle karşı durup eleştirmektedir.

Panislamizm ile ilgili tartışmalarda iki türlü Panislamizm'den de söz edilebilir dini ve politik Panislamizm. Bu durum Arapçadan tercüme edilerek *Sırat-ı Müstakim*'de neşredilen bir makalede ifadesini bulur. Makalede dini Panislamizm ve politik Panislamizm diye Panislamizm'in de iki türünden söz edilmektedir.²⁰

Türköne'ye göre ittihad-ı İslam fikri 1871'den önceki yıllarda sadece aydın sohbetlerinde geçen bir konuydu. *Basiret* gazetesinin 9 Nisan 1872'deki nüshasındaki "Devlet-i Aliyye ve Avusturya" başlıklı makale bir dönüm noktasıdır: "İttihad-ı İslam fikrinin, aydın sohbetlerinden gazetelere geçmesine Osmanlıcılığın yanında diğer bir endişe engel oluyordu? Bu endişe, kısaca 'Avrupa ne der?' sorusudur. Bu soru, varlığını Avrupa muvazenesine bağlamış Osmanlı devletinin aydınları için hayatidir. Bu yüzden, ittihad-ı İslam ile Avrupa faktörünün bir telifine ihtiyaç vardı. Makale, farazi olarak bu görevi yerine getirmiş, Avrupa güç dengesi içinde, ittihad-ı İslam fikrine bir

18 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 492.

19 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 194.

20 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 509.

mesned bulmuştur.”²¹ Türköne, bu makaleden sonra basında bir ittifad-ı İslam patlaması yaşandığını belirtiyor.

Makalede Rusya'nın Panslavizm politikasına karşı Pancermen politikası ile karşı koyan Prusya'nın politikası gibi Osmanlı devleti de ittifad-ı İslam fikri ile Prusya ve Avusturya ile birlikte menfaat birliğine gidip bir tür Pancermenizm ile Panislamizm ittifakını kurabileceği iddia edilir. İttihad-ı İslam fikri ile bütün dünya Müslümanlarının etkisini ve desteğini gören Avusturya ve Prusya da bu fikre sıcak bakabilir. Ahmet Mithad'ın kaleminden çıkan bu yazıdaki tez kendi içinde çelişkiler barındırsa da basını harekete geçirip önemli tartışmalar başlatmıştır.

İttihad-ı İslam fikrinin Batı basınında (ve Rusya'da) Panislamizm biçiminde okunup merkezine de Halifelik konması İslamcılarda bir çekingenlik oluşturmuştur. Bu yüzden İslamcıların önemli bir kısmı ittifad-ı İslam'ın daha çok manevi ve ahlaki yönünü vurgulayan yazılar yazmaya başlamışlardır.²²

2. 2. İttihad-ı İslam ve Hilafet

19. yüzyıla kadar Müslümanların bir halifeye/imama biat ederek/rıza göstererek bir toplumda yaşaması geleneği vardı. Bu yüzden Halifelik kurumu daha çok toplumun rıza göstererek, en azından isyan etmeyerek halifeye biatı Hilafeti meşrulaştıran bir durumdu. Buna göre halife meşruiyetini halkın rızasından alan ve şeriata bağlı olarak ülkeyi yöneten kişidir. Ehl-i Sünnet uygulamasında, dini tartışmalarda çok merkezi bir konumda değildir. İlk dört halife döneminde, Abbasi ve Emevi dönemlerinde daha çok “emir el-mü'minin”, sonraları ise “sultan/padişah” ülkeyi yönetmektedir. Şia'daki hilafet ise imamete dönüştüğünden dolayı Şia'nın en önemli kavramı halife değil imamettir.

Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde hilafet vurgusu pek bulunmamaktadır. Hatta Yavuz'un Hilafeti Mısır'dan devraldığı konusu da çok tartışmalıdır. Osmanlı devletinin/imparatorluğunun Yavuz'dan sonra Hilafet yoluyla bütün Müslümanları bir arada tuttuğu vs. gibi yorumlar hep ittifad-ı İslamcılarının ortaya attığı fikirlerden kaynaklanmaktadır.²³

21 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 217.

22 Bkz. İsmail Kara, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*

23 Osmanlı devletinin son döneminde halifelik kazandığı yeni anlamlar için bkz. Kara, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*, 146 vd.

Selim Deringil, Hilafet ile Panislamizm'i şöyle ayırıyor: "Emr-i hilafet, imparatorluğun kendi tebası olan Müslümanlara yönelik bir politik araçtır. Panislamizm ise İmparatorluğun kendi tebası olmayan ve çoğu kez Hristiyan devletlerin sömürgeleri konumunda olan halklara yönelik bir propaganda vasıtasıydı."²⁴

Osmanlı devletindeki Hilafet nisbi bir özellik arz etmektedir. Devlet, gücünü kaybettiğçe hilafet kurumuna tutunmaktadır. Kırım'ın elden çıkması siyasi olarak çok büyük anlam taşıdığından dolayı (Osmanlı devleti ilk defa halkı tamamen Müslüman olan bir ülke toprağını kaybetmiştir) güç kaybına uğrayan Osmanlı devleti bu prestij kaybını Hilafet kartını ön plana çıkararak telafi etmeye çalışmıştır.

II. Abdülhamid'in padişah olmadan önce Jön Türkler'in bulunduğu bir iklimde yetişmesi, onların Türkçü-İslamcı fikirlerinden de etkilenmesine yol açıyor. Şehzadeliği döneminde Jön Türkler'in bulunduğu bir iklim ortamında yetişmesi, tahta geçtikten sonraki Halifelik vurgusunda etkili olmuştur.²⁵

Hilafet 19. yüzyılın ortalarından itibaren Yeni Osmanlılar tarafından vurgulanmıştır. Ve Padişahlar da kendilerini Halife olarak görünce, nerede Müslüman varsa, Halife'nin ona yardım göndermesi ve himayesine alması gibi konular gündeme gelmiştir. İttihad-ı İslamın merkezi İstanbul ve önderi de Padişah/Halifedir.

İttihad-ı İslam fikrini savunanların önemli bir kısmının Türkçü ve Osmanlıcı olduklarını düşündüğümüzde bunda şaşılacak bir nokta yoktur. Elbette ki ittihad-ı İslam'ın lider ülkesi Osmanlı devleti ve başkenti de İstanbul olacaktır. Türkçülüğü ve Osmanlıcılığı eleştiren İttihad-ı İslamcılardan bir kısmı da merkezi Mekke olması gerektiğini ileri sürmektedirler.

İtalya'nın Trablusgarb'ı işgali ve oradaki savaşta diğer İslam ülkelerinden gönüllü savaşçıların gelip İtalyan'larla savaşması, Hintli Müslümanların savaşan Osmanlı askerleri için para yardımı toplamaları, Mısırlı Müslüman zenginlerden paralarını İtalyan bankalarından çekmelerini isteyen Mısır'ın *el-İlm* gazetesinde çıkan yazılar, ittihad-ı İslam'ın örnekleri olarak Osmanlı basınında yer almıştır. "Osmanlıların hayatı, İslamiyet'in hayatıdır. Ve onun inkırazı, İslamiyet'in inkırazı ve sukutu demektir"²⁶

Halifelik kavramının beklenen etkisi olmadığı/olmadığı için ittihad-ı İslam kavramından beklenen gayeler de gerçekleşmemiştir. Bilakis İslam beldelerinin önemli bir kısmı kendi içinde çatışmalar yaşamış ve "tebelbül-ü akvam" durumu ortaya çık-

24 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 195.

25 Özcan, "İttihad-ı İslam", 471.

26 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 523.

mıştır. Osmanlı devletinin bakiyesi üzerinde güçlü olarak dile getirilen ittifad-ı İslam ne Osmanlı devletinin dağılmasını önlemiş ne de Osmanlı sonrası diğer devlet/devletçiklerin bir araya gelmesini sağlamıştır. Cumhuriyet'in kurulmasının akabinde de önce Halifelik kurumunun, şahs-ı manevisinin TBMM'de temsil edilmesi daha sonra da tamamen yok olmasından sonra da ittifad-ı İslam fikri uzunca bir süre dile getiril(e)mmiştir.

2. 3. İttihad-ı İslam ve Ümmetçilik

Kur'an'da sık sık kullanılan "ümme" terimi "millet"ten ayrı bir anlama sahiptir. Kur'an'da şariat, din, kabile, hayvan türleri gibi anlamları vardır.²⁷ Tıpkı millet kavramı gibi bu kavram da ittifad-ı İslamcılarca modernist bir yaklaşımla ele alınıp tek tip İslam topluluğu ifade anlamında kullanılmış ve siyasi birliğin pekiştirilmesi için kullanılmıştır. "İttihad-ı İslam düşüncesi belli bir tarihsel ve toplumsal bağlamda yürürlüğe sokulan siyasi bir proje olarak, ümmet kavramının itikadi muhtevasına siyasi, sosyal ve kültürel yan anlamların kazandırılmasıyla mümkün olabilmektedir."²⁸ Murat Güzel'e göre ittifad-ı İslam olmasaydı ümmet fikri, itikadi muhtevasında kalıp adeta işe yaramaz bir konumda olacaktı.

Fransız İhtilali'nden sonraki ulusçuluk akımları en çok Osmanlı topraklarını etkilemiştir. Fransız ulusçuluğu tercüme edilirken "nation"ın karşılığı olarak kimi "kavim" kelimesini tercih etmiş kimi de "millet" olarak karşılamıştır. *Kamus-i Türki*'de "millet" kelimesinin aslında dini bir cemaat olduğu, yanlışlıkla kavim ve cins kelimesi olarak kullanıldığı belirtilmektedir.²⁹ Ümmeti Namık Kemal "bir heyet-i medeniyenin mecmuu" biçiminde kullanmıştır.

"Vatan" kelimesini popülerize eden Namık Kemal aynı zamanda ümmetin de yaşadığı alana işaret etmiş oluyor. Böylece eskiden "sıla" anlamına gelen "vatan" artık bir coğrafi alanı ifade etmektedir.³⁰ Osmanlı devletinde "vatan"ın kutsallaştırılması bu tarihlerden sonra söz konusu olmuştur. Kemal'e göre vatan İslam vatanıdır ve Osmanlı sınırlarını aşmıştır. İttihad-ı İslam ümmetin her tarafına yetişmek durumundadır ve kol kanat germek durumundadır.

27 Ahmed Manzuriddin, "Kur'anda Anahtar Siyasi Kavramlar", çev. Mustafa Özel, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, (2002): 262.

28 Güzel, "İttihad-ı İslam ve Avrupa Birliği", 15.

29 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 260.

30 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 265.

2. 4. İttihad-ı İslam ve Türkçülük

Kara'ya göre Efgani, ittihad-ı İslam kadar İslam ülkelerindeki milliyetçi hareketlerin de yönlendiricisidir. Bu görüşü Fazlurrahman da paylaşmaktadır.³¹ II. Abdulhamid, Efgani'nin bu görüşlerinden dolayı ona kısıtlamak istemektedir.

Nuri Bey'in Avrupa'nın "cins ittihadı" olarak nitelediği milliyetçiliğine mukabil bir milliyetçiliğin zaruretinden söz ediyor. Türköne buradaki "ittihad"ın milliyetçilik olarak kullanıldığını ve bunun yanında "milletdarlık" kelimesinin de kullanıldığını belirtmektedir.³²

M. Çelik, II. Meşrutiyet dönemindeki İslamcı dergilerde Türkçülüğün İslamcılığın bir parçası, Turancılığın da ittihad-ı İslam'ın bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Abdürreşid İbrahim, Panturanizm'i ittihad-ı İslam'ın bir şubesi ve ittihad-ı İslam'a geçişte bir merhale olarak değerlendirir.³³

Panturanizm'den esas maksat umum küre-i arzda mevcut ehl-i İslam'ın matlubu olan Panislamizm'den başka bir şey olmayıp belki yine ittihad-ı İslam dahilinde bir şube-i muvakkat vazifesini ifade eder. Bu ise manen ittihad-ı İslam esasından hiç başka bir şey değildir.³⁴

İttihad-ı İslam fikri Turancılıktan ümmetçi fikirlere kadar geniş bir yelpazede etkili olmuştur.

"Muhterem tearüf-i Müslimin'in ikinci numarasında Abdürreşid İbrahim Efendi Hazretlerinin 'Panturanizm' sername-i makalelerini okudum. İttihad-ı İslam'ın temelini akvam-ı Turaniyenin ittihadında aramak lazım geleceğinde kendileriyle hemfikirim." İbrahim, Turan kavimlerinin birleşmesinde asıl gücün Osmanlı Türklerinde olduğunu belirtir. Bu düşüncede olanlara göre ittihad-ı İslam Turancılıktan farklı bir şey değildir.

Ziya Gökalp'in *Kızıl Elma* kitabının tanıtıldığı yazının yazarı daha ilk cümlede Türkçülüğü şöyle tarif eder: "İttihad-ı İslam hareketinin en canlı bir rüknü olan 'Türkçülük Cereyanı' bu gün bize yeni bir kitap getirdi: *Kızıl Elma*."³⁵

İttihad-ı İslamcılarının bir kısmı da Türkçülüğün İslamiyet'te reddedildiğini söylemektedirler. Bunlardan Ahmet Naim din ile milliyetin aynı olduğunu, asabiyet ile

31 Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1*, 39.

32 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 256.

33 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 477.

34 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 478.

35 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 479.

milliyeti, milliyetçiliği aynileştirmekte, milliyetçiliğin doğrudan doğruya İslamiyet'in reddettiği kavmiyetçilikle aynı olduğunu söyler. Hucurat suresinin 10. ayetini delil göstererek anlatır. Buna göre Türkçüler kavmiyeti esas alarak İslam kardeşliğini ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar.³⁶

Türkçüleri "Halis Türkçüler" ve "İslamcı Türkçüler" diye ikiye ayıran Naim, "Zira, an-ı vahidde hem liva-yı hamd-ı İslam, hem de liva-yı cahiliyet altında bulunmak muhaldir"³⁷ der. Ona göre hem İslamcı hem Türkçü olunamaz. Mehmet Akif de kavim milliyetçiliğine karşı çıkar ama doğrudan doğruya Türkçülük üzerine yorum yapmaz. Ona göre "İslam milleti" bütün Müslüman kavimleri kuşatan bir anlayıştır. Akif, milliyetçiliği tehlikeli görmekle birlikte milliyetçiliğin zararlarını Türk milliyetçiliği üzerinden anlatmaz. Sanki zımnen Türk milliyetçiliğini olumlu ama diğer milliyetçilikleri reddeder.

Türkçülerin bir kısmına göre Arnavutların Osmanlı devletinden ayrılmasıyla artık ne Osmanlılık yapılabilir ne de ittihad-ı İslamcılık yapılabilir. Bu durumda Türkçülüğü esas alan yeni bir devlet anlayışı ortaya koymak gerekir.

3. İlk İttihad-ı İslamcılarının İttihad-ı İslam Eleştirisi

İlk dönem İslamcılarında ittihad-ı İslam'ın politikaya alet edilmesi eleştiriliyor. M. Safvet Efendi, Hayrullah Efendi, Mustafa Asım Efendi vb. yazarlar ittihad-ı İslam'ın Müslümanlar arasında dayanışma prensibine dayandığından dolayı ittihad fikrine siyasetin karıştırılmamasını isterler.

M. Safvet Efendiye göre ittihad-ı İslam'a yeni bir konuymuş gibi gazete ve dergilerde sık sık atıfta bulunulması yanlış ve siyasi bir malzeme haline getirilmesi de hatadır. Mustafa Asım, ittihad-ı İslam'a siyaset karıştırıldığında Müslümanların bazı maceralara feda edilebileceğini, harplere sebep olacağını söyler. "İşin içine makas-ı siyasiye karışır da 'Benim nasılsa elime geçmiş olan nimetin değeri şu vesile ile kapıverirse' diye korkuyor. Bunun misali hasettir"³⁸

Siyasi ittihad-ı İslam ve dini ittihad-ı İslam ayrımını³⁹ yapan Ahmed Hilmi ise "içtimai ittihad-ı İslam" tabirini kullanmaktadır. Müslümanların amel, gönül ve emel birliği şeklinde açıklanabilecek birliğinin sonucunda oluşacak olan içtimai ittihad-ı İslam

36 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 481

37 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 482.

38 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 510

39 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 505

içtimai bir birlik olarak kabul edildikçe siyasete alet edilemeyecek, böylece din adına siyasi savaşların çıkmasının önü alınacaktır.

İttihad-ı İslam yerine “ittihad-ı kulub” tabirini kullanan Mahmud Kemal, “Maşrıkta mü’mini mağribdeki müslimin saadet ve nekbetinden müteessir ve idame-i saadet, zale-i nekbet için mütefekkir eden saik, ancak kelime-i vahidedir.” Ona göre ittihad-ı İslam’ı bütün siyasi kaygılardan azade bir fikir ve gönül birliğidir.⁴⁰

M. Safvet, politikacıların ittihad-ı İslam taraftarlığını menfaatçilikle suçlar. Samimi ve saf olan din kardeşliğinin ve İslam aleminin gönül birliğinin Trablusgarp’ta savaşan Osmanlı ordusuna Arapların yardımıyla ortaya çıktığını ifade eden M. Safvet, bu samimi kardeşlik ve gönül birliğinin politik bir mesele haline getirilen ittihad-ı İslam ile ister.⁴¹

Bu tartışmalardan sonra ittihad-ı İslam fikrini “siyasi” ve “dini” olarak iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Gerçekten de hem siyasi hem de dini saiklerle ittihad-ı İslam’ı savunanlar bulunmaktadır. Filibeli Ahmed Hilmi, M. Safvet Efendi, Mehmet Akif, Said Nursi, Mahmud Kemal, Ahmet Taceddin gibi zatlar ittihad-ı İslam’ı daha çok dini gerekçelerle savunmaktadırlar. Esad Efendi, Namık Kemal, M. Fahrettin, Ubeydullah Efendi gibi zatlar da siyasi bir ittihad-ı İslam savunucusudur.

4. İttihad-ı İslamcılarının Ütopyası

İttihad-ı İslamcılarının önemli bir kısmı ticari, ekonomik ve sanayi alanında bir ittihad-ı İslam dayanışması hayal ediyor. Mısır’da Hizb-ul Vatani partisinin başkanı M. Ferit’in konferans metnin bir kısmı bu hayalin bir örneğini sunmaktadır:

“Asr-ı hazırda, ittihad-ı İslam’ı, en sahih manası ile tahkik etmek, İslam memleketleri arasında muvasalat-ı bahriyye ve berriyenin, ta aksa-yı Çin’den Mağrib’e kadar İslam memleketlerinin arasında seyr-i sefayın şirketlerinin tesisi İslam memleketlerinin arasında gümrük (ittihadı) icadı, mamulat-ı İslamiyyenin Avrupa mamulatına tercihi, elhasıl, rabita-i diniyeden, en kavi rabita-i ittihad olan münasebet-i iktisadiyenin tevsiği ile mümkündür ki, bütün bunlar tam Almanların yaptığı gibi ittihad-ı umumi-yi siyasinin mukaddimeleridir.”⁴²

40 Çelik, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2”, 506.

41 Çelik, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2”, 503.

42 Çelik, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2”, 511.

İttihad-ı İslam fikri münasebetiyle yazılanlar o kadar ileri gider ki tüm dünya Müslümanlarının tek bir hükümet çatısı altında siyasi bir birlik olmaları ve İslam memleketleri arasında bir gümrük birliğinin kurulması gerektiği de savunulmuştur. Muhammed Ferit bu arzunun gerçekleşmesi için önce deniz ve kara ticaretinin geliştirilmesini ve karşılıklı olarak gümrük birliğine gidilmesini ister.

“İttihad-ı Muhammedi namı altında birleşelim, herkes mezhebinde tarikinde olmakla beraber, mesai-i siyasiye ve içtimaiyyemizde tevhid edelim. Şu yolda ki ittihadımızla, Cava’daki bir Müslümanın maarifini, ticaretini, tecavüzat-ı hariciyeden masuniyetini düşünelim. Fakat şunu da bilelim ki, Hindistan’da bulunan bir Müslümanın metbu-i siyasisi, İngiltere Kralıdır, Rusya’daki bir kardeşimizin hükümdar-ı siyasisi de Çardır.”⁴³

Ubeydullah Efendi de sadece gönül birliğine dayalı bir beraberliğin fayda getirmeyeceğini belirterek ittihad-ı İslam’ın maddi sahalara⁴⁴ da taşınmasını istemektedir. Bu birlik aynı zamanda Osmanlı devletinin Avrupa’ya karşı savunmasına eş değerdir. Adeta ittihad-ı İslam’ı savunmak, Osmanlı devletinin bekasını savunmak anlamına gelmektedir.⁴⁵

Esad Efendi de işi daha ileri götürerek Batıdan alınan/alınacak medeniyetin daha bedevi olan toplumlara götürülmesini ittihad-ı İslam’ın gayelerinden biri olarak sunmaktadır.

“Bedeviyet, kötü ahlak gibi bir şeydir. İttihad-ı İslam’ın gayelerinden biri bedevile-re medeniyet götürmektir.”

5. Osmanlı Son Dönem İdeolojileri ve İttihad-ı İslam

Osmanlı devletinin son dönemindeki ideolojileri konusunda hemen bütün yazarlar müttefiklerdir. Osmanlı son dönem ideolojilerini genel olarak Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık olarak dört başlıkta ele almak mümkündür. “Hangisi önce doğru?” sorusu bu çalışma bakımından faydasız bir sorudur. Bunun yerine bu akımlar

43 Derviş Vahdeti’nin ittihad ile ilgili makalesi, Vahdeti, *Volkan Gazetesi: 1908-1909*, 247.

44 “Mükemmel hava gemilerimiz, fabrikalarımız, demiryollarımız, vapurlarımız, bankalarımız bulunsun; muhteşem camiler, dini ve milli bayramlar, edebiyat yükselsin, işte biz bunu bekliyoruz. Çırpınan kollarımız, bize göklerden ilham edecek bir din değil, ilim arıyor.” Zeki Velidi, “İbn Haldun Nazarında İslam Hükümetlerinin İstikbali”, *İslamiyat Dergisi* 4, sy. 3 (2001): 166.

45 Çelik, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2”, 516-517.

arasındaki ilişkilere ve bunların ittihad-ı İslam düşüncesi etrafında değerlendirilmesi mümkündür.

Bu ideolojileri bugünkü siyasi partiler gibi homojen düşünmemek gerekir. Zira bunlar kendi içinde saf ve homojen değildir. Söz gelimi Türkçülüğün içinde biraz İslamcılık biraz Osmanlıcılık bulunabilirdi. İslamcılığın içinde de biraz Türkçülük ve Osmanlıcılık bulunabilirdi.⁴⁶ Mesela Namık Kemal'in *Hürriyet ve İbret*'teki makalelerinde hem İslamcılığın hem de Osmanlıcılığın izlerini bulabiliriz. "Hanedan-ı Osmani, bir taraftan Halife-i İslam olduğu gibi bir taraftan dahi birçok akvam-ı gayr-i müslimenin padişahı bulunduğundan, anlara dahi hubb-ül vatan efkarını ilka emek lazım.", "Müslümanlar, bu alem-i terakkide elbette bir gün kelime-i vahide üzerinde içtima içtima edecektir."⁴⁷

Bir modern ideoloji olarak İslamcılık her coğrafyanın rengine bürünerek hem milliyetçilikleri beslemiş hem de milliyetçiliklerle mücadele etmiştir. Teorik olarak enternasyonal bir düşünce yapısına sahip olan İslamcılık yer yer milliyetçilikle ters düşmesine rağmen milliyetçiliklerle paralel duruşlar da sergilemiştir. Bu yüzden mesela Mısır'da Arap milliyetçiliği ile İslamcılık karışmış ve ittihad-ı İslamcılık ile milliyetçilik aynı kategoride değerlendirilmiştir.⁴⁸ Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde de –özellikle 1960'lardan sonra– milliyetçilikle ittihad-ı İslamcılık fikri karışmıştır.

Esasen bu fikir akımlarının tamamı devleti ve milleti bir arada tutmak için üretilen siyasi ideolojilerdir. Fransız üniteryenizmi bu ideolojilerin neredeyse hepsinde merkezi bir öneme sahiptir. Zira Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık Batı'nın savletine karşı güçlü ve merkezi bir devleti oluşturarak karşı konabileceğini savunuyorlardı. Adem-i merkezîyet fikri çok az kişi tarafından savunulmuştur ve hemen hiç tartışılmamıştır. Tek savunucusu olarak Prens Sabahattin olarak kalmıştır. Osmanlı liberalleri de henüz liberalizmin "devletçi" söylemlerini kullandıkları için bugünkü anlamda bir liberal düşünce geleneği oluşmamıştır.

İslamcılığın ve Türkçülüğün önde gelen isimlerinden Yusuf Akçura'nın tarihsel materyalizmin öneminden bahsetmesi, İslamcılarının kafalarının ne kadar karışık olduğu hususunda bir örnektir. Akçura'nın bu yazısına *Sırat-ı Müstakim*'de ne yazı heyeti ne de okuyuculardan herhangi bir tepki gelmemiştir.⁴⁹

46 Karşılaştırma için bkz. Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 477 vd.

47 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 238 vd.

48 İngiltere'nin Mısır Genel Valisi Cromer'in raporu için bkz. Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 247.

49 Kara, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*, 23.

Osmanlılık dini farklılıkları bir kenara bırakıp farklı dini aidiyetleri tek bir ulus çatısı etrafında buluşturmaya hedeflemiştir. Fransız İhtilali'nden sonra ulusçuluk fikri Osmanlı coğrafyasında hızla yayıldığından dolayı, Osmanlılığın buna verdiği cevap yeterli gelmemiştir. Zira modern ulus devletin gerekleri Osmanlı topraklarında mevcut değildir. Bu yüzden Osmanlı düşünce yapısı farklı uluslardan tek bir ulus oluşturma projesini hayata geçirmiştir. Bu düşünceye göre çok farklı kültürü, dini ve ırkı bünyesinde barındıran bu topraklar homojenliği değil heterojenliği benimseyen sistemler oluşturularak muhafaza edilebilirdi.

Bir imparatorluk ideolojisi olan Osmanlılık, Osmanlı devletindeki gayr-i Müslimleri de eşit vatandaş olarak kabul etmeye başlayınca İslamcılık buna tepki olarak doğmuştur. Zira Osmanlılık sadece Osmanlı imparatorluğundaki toplulukları bir arada tutma fikrine sahiptir. Ancak o dönemdeki bütün dünya Müslümanlarını (250 milyon) bir arada tutabilecek fikri bir altyapıya sahip değildi.

Osmanlı topraklarının dışında 250 milyonluk bir Müslüman nüfusun bir arada tutulması fikri aydınlarda büyük bir yankı buldu. Ve İslamcılığın, Osmanlılıktan daha fazla ilerlemesini sağladı. Bu yüzden İslamcılık fikri ve bunu mündemiç olan "ittihad-ı İslam" fikri Osmanlı aydınında büyük bir yankı ve destek buldu.

Mehmet Akif, Arap kabilelerini birleştirip güçlendiren, onları dünya hakimi yapan gücün ittihad-ı İslam olduğunu söyler. Ona göre Osmanlı devletini ayakta tutacak yegane formül de budur.

İttihad-ı İslam'ı hararetle savunanların Avrupa'ya karşı tepkisi ittihad-ı İslam fikrini oluşturan sebeplerin en önemlilerindedir. Bu tepki yer yer hem Avrupa'ya karşı bir meydan okumaya dönüşür. Bazen de Avrupa'nın bizden korktuğu için ittihad-ı İslam'ı engellemeye çalıştığını söylemektedirler.⁵⁰ Avrupa'nın bizden korktuğu fikri de çokça yazılmıştır. Bu fikir de ittihad-ı İslam'ı ve Avrupa karşıtlığını canlı tutmuştur.

Yukarıdaki iddiaların arasında nitelik itibarıyla bir farklılık bulunmamaktadır. Sonuçta siyasi ittihad-ı İslam fikrinin geçmişi yoktur. Osmanlılığın da İslamcılığın da siyasi bir ideoloji olduğu ve dini referanslarla izah edilebilecek bir tarafı olmadığı anlaşılmaktadır.

6. İttihad-ı İslam'ın Mezhebi

I. ve II. Meşrutiyet dönemi ittihad-ı İslamcı yazarların tartıştığı konulardan biri mezhepler konusudur. Bunlara göre mezheplerin fazlaca öne çıkarılması, ihtilafı ko-

50 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 516.

nuların kaşınması ihtilafı körüklemektedir. Özellikle Sünni-Şii ihtilafının ittihad-ı İslam önünde büyük bir engel olduğunu vurgulamaktadırlar.

İran'ın yarı resmi gazetesi *Meclis*'teki bir makale bu konunun gündeme gelmesi-ne yol açmıştır. *Meclis*, Osmanlı devletinin içinde İran, Afganistan ve Osmanlı devleti-nin olduğu bir paktın kurulmasına önderlik etmesi istenmektedir.⁵¹ Gazete, mezhebî farklılıklardan faydalanan Avrupa'nın İslam kavimlerini birbirine düşürdüğünü be-lirtmektedir.

Bu öneri İttihad-ı İslamcı medyada büyük yankı uyandırıyor. Ve *Meclis*'in bu tekli-finin paralelinde yazılar yazılıyor. Muhammed Ubeydullah ittifakın birinci şartı olarak mezhep farklılıklarının giderilmesini öneriyor. Bunun için ortak bir ilmihal kitabının hazırlanmasını öneriyor.⁵² Ona göre "Müslümanlar beynindeki muhtelifün fi mesail, ya felsefi, ya tarihi yahud fer'idir. Bu ihtilafatın mani-i ittihad olması akıldan baiddir."

Abdürreşid İbrahim bazı Sünni vaizlerin Sünniler dışında Müslüman olmadığını söylemelerin eleştirerek önce vaizlerin eğitilmesi gerektiğini söylemektedir. İttihad-ı İslam'ı dinin emri, kalplerin birliği şeklinde tarif eden Abdürreşid İbrahim kelime-i tevhidi de mezheplerin birleşme noktaları olarak tespit eder. "İttihad-ı İslam erkan-ı dindir. 'Va'tesimu bi-hablillah' ayeti ferman-ı İlahidir. Küre-i arzda mevcut ne kadar (La ilahe İllallah Muhammedür Resulullah) kelimesini söyleyip kalbi ile tasdik eden ben-i Adem var ise hepsi ehl-i kible ve ehl-i Kur'andır. Her biri ahire ihvandır."⁵³ İtti-had-ı İslam'ı "kalplerin birliği" şeklinde tarifini Bediüzzaman'da da bulabiliriz.

M. Safvet ve Musa Kazım ise ayrılık noktalarından çok ortak noktaların vurgulan-ması gerektiğini söylüyor. Bu da Bediüzzaman'ın Şiilik ve Sünnilik arasındaki görü-şüne paraleldir. Musa Kazım ise mezhebi taassubun ortadan kaldırılması gerektiğini söylese de mezhepler arasındaki bir birleşmenin Sünni temellere oturtulmasının ge-rektiğine inanır.⁵⁴

7. İttihad-ı İslamcılarının Dini Referansları

İttihad-ı İslamcılarının bir kısmı, ittihad-ı İslam meselesini itikadi ve dini bir mesele olarak kabul etmektedir. Bu yüzden ittihad-ı İslam ibaresine nass nazarıyla bakmak-tadırlar. Ve bu yüzden ittihad, kardeşlik, hablullah vb. kelimelerinin geçtiği ayet ve

51 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 495.

52 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 496.

53 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 497.

54 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 499.

hadisleri ittihad-ı İslam'ın güncel muhtevasına göre yorumlamaktadırlar. Bu dönemde henüz ulus devlet olmasa bile yorumlar bir ulus devlete ait bir "vatan" etrafında cereyan etmektedir.

İttihad-ı İslam fikrini savunanlardan bazıları ayet ve hadisin içinde geçen kavramları bırakıp ittihad-ı İslam ibaresini ayette ve hadiste geçiyor gibi yorumlamaktadır. "İttihad-ı İslam erkan-ı dinidir. 'Va'tasimu bihablillah' ayeti ferman-ı İlahidir."⁵⁵

İttihad-ı İslamcılar, Müslümanlar arasındaki kardeşliği, dayanışmayı, birliği teşvik eden ayet ve hadisleri konjonktürel bir şekilde ve politik olarak yorumlayarak yeni anlamlar kazandırmışlardır. Mesela, "Müslümanlar, ancak kardeştir" (Hucurat 49/10), "Şüphesiz bu bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir" (Mü'minun 23/52), "Hakikaten bir bu, bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir" (Enbiya 21/92), "Allah ve Reslune itaat ediniz, birbirinizle çekişmeyin, sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider" (Enfâl 8/46), "Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız sarılıңыз, parçalanmayınız, Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız" (Ali İmran 3/103). Böylece, kardeşlik, ümmet, itaat, habl gibi Kur'ani kavramlar, aynı coğrafi sınırlar içinde yaşayan Müslümanların bir devlet semsiyesi altında yeni anlamlara dönüşmüştür.

Bu konudaki bazı hadisler de aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

"Mü'minler, birbirine merhamet etmede, birbirlerini sevmeye ve birbirlerine erişip kavuşmada bir ceset gibidirler. Cesedin bir azasında bir hastalık meydana gelirse diğer azalar da müteessir olur. Azalarda nöbetler baş gösterir." (Buhari) "Mü'min mü'mine nisbetle bina gibidir. Bazısı bazısına kuvvet verir" (Buhari) "Birbirinize kin beslemek, haset etmek, birbirinize sırt çevirmek, ey kulları! Bir kardeşin bir meselede üç gündün fazla dargın kalması helal olmaz" (Buhari).⁵⁶

Kanun-u Esasi'nin madde madde, fıkra fıkra ahkam-ı şer'iyeye uygun olduğuna dair bir risale kaleme alan Ömer Ziyaeddin Efendi, Kanun-u Esasi'nin her maddesi için Kur'an'dan, hadisten ve fıkıh kitaplarından deliller bulmaya çalışırken konjonktürel yorumlarla ilaveler yapıyor. Mesela "Kim tefrika çıkarırsa, bizden değildir" (Millet arasında tefrika çıkaran bizden değildir), "Ümmetim, cemaat halinde iken, kim aralarına tefrika düşürmek arzusuyla onların huzuruna çıkarsa onu öldürün! O kişi kim olursa olsun" (İttihad-ı milleti ihlal için sa'yeden kim olursa olsun, onu katlediniz), "Kim cemaatten bir karış ayrılırsa cahiliyye ölümüyle ölür" (Velev bir karış olsun, ittihad-ı milletten müfakat eden murdar ölümle vefat eder).

55 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 497.

56 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 501.

“Önce darü'l-İslam olan belde, ondan sonra ebediyyen darü'l-harp olmaz” (İmam Şafii hazretlerinin kavlinin hülasa-i meali: Memalik-i Devlet-i Aliyye Devlet-i Aliyye'nindir).⁵⁷

8. İttihad-ı İslam'da Dil Birliği

Dil birliği konusunda çok geniş bir mutabakat yoktur. Bazıları Osmanlıca bazıları Arapçayı ittihad-ı İslam'ın resmi dili olarak kabul etmektedirler. İttihad-ı İslam fikrinin tepkisel bir ideoloji olduğunun en bariz örneklerinden birisi de uzlaşma dilinin Arapça olması fikridir. Avrupa'da devletler arasında yazışma dili nasıl ki Fransızcadır. O halde İslam aleminin de ortak bir dili olmalıdır.

Esad Efendiye göre ittihad-ı İslam'ın ortak dili Osmanlıca olmalıdır.⁵⁸ Mehmet Alim'e göre ise ortak dil Arapça olmalıdır. Arapça gazetelerin çoğalması Araplar arasında olumlu karşılanacak ve onların hilafete olan bağlılıkları da artmış olacaktır. (Mehmet Alim)

Abdullatif Nevzad'ın iddiasına göre Ahmet Cevdet'ten Ziya Gökalp'e birçok aydın Arapçanın haiz olduğu özelliklerden dolayı İslam aleminin ortak dili olması konusunda herkes hemfikirdir.⁵⁹

Dil konusunda ittihad-ı İslamcılarının milli dil ile ortak dil arasında sağladıkları ilişki hem Arapça hutbe okunması yoluyla halkın ortak dile aşinalığı sağlanacak hem de milli dillerin muhafazası sağlanacaktır.

9. İttihad-ı İslamcılarda Kullanılan Bazı Kavramlarda Anlam Kaymaları

9. 1. Kuvvet

Enfal suresinin 60. ayetinde “Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz Allah'ın düşman bildiği kimseleri korkutursunuz. Allah yolunca ne harcarsanız size o eksiksiz geri ödenir. Siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”

Geçen “kuvvet hazırlayın” (idad-ı kuvvet) ve “atlar hazırlayın” emri ittihad-ı İslamcılar arasında tartışma konusu olmuş ve oldukça modernist yorumlar yapılmıştır.

57 Kara, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*, 43.

58 Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 237.

59 Çelik, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2”, 524.

M. Çelik, “ıdad-ı kuvvet” yorumlarının daha sonra zekat, hac, kurban ve sadaka paralarının Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi için harcanmasıyla bu ibadetlerin eda edilmiş olacağı noktasına kadar vardığını belirtmektedir.⁶⁰

Mehmet Akif’in Muhammed Abduh’tan çevirdiği “Vahdet ve Hakimiyet” adlı makalesinde Abduh, kuvvet hazırlamayı Müslümanların şahsi ibadet ve vazifeleri arasında sayar. Ona göre Müslüman vaktinin bir kısmını düşmanlar karşısında kuvvet hazırlamak için gerekli araştırmaya harcamalıdır.

Kara, “kuvvet” kavramının İslam dünyasında askeri mağlubiyetler ve sömürgeleştirilmelerin ardından kazandığı bu yeni anlam dairelerinin Abduh’u, “İslam sömürge modeli” arayışlarına kadar götürdüğünü ifade etmektedir.

“Dest-i galibiyetini başka milletlere doğru uzatarak, kendi bünyesini besleyecek, kendi bina-yı mevcudiyetini teyid edecek mevaddı onlardan almayan millet, mutlaka günün birinde başka milletler tarafından kemirilecek, yutulacak, dünya yüzünden kaldırılacaktır. Ümmetler, arasındaki tagallub, hayat-ı şahsiyedeki tagaddi gibidir... Bir ümmet için evvela kendi mevcudiyetini muhafaza etmek, sonra da neşvünemasına lazım olan mevaddı almak için yanındakilere el uzatmak ancak o milletin heyet-i umumiyeti muhtaç oldukları şeyi istihsal hususunda müttelik oldukları suretle kabil olabilir.”⁶¹

“Hukuk-u insan, kuvvetle kaimdir; kuvvetsiz hukuk, manasız bir sözdür.” (Filibeli A. Hilmi) “Bugün cihan kuvvetten, servetten başka bir şeye boyun eğmez.” (M. Akif)

“Kuvvet cidden haktır; hak, kuvvetten başka bir şey değildir.” (Seyyid M. Tevfik)

“Hukud-u İlahiyenin ikamesi, ahkam-ı diniyenin icrası, teşkilat-ı içtimaiyeye, bunun da beka ve devamı hükm-u kuvvete/tahakküm-ü kuvvete vabestedir.” (Ahmet Naim)

“Bugün yumruk siyasetidir, hakk ve hakkaniyet, bugün yumruğa müstenittir, yumruk olmazsa, hak tanılmaz.” (Ahmed Akayef)

“İdad-ı kuvvet olunmadıkça ne din elimizde kalır, ne ahiret kazanılır.” (Manastırlı İsmail Hakkı)

“İhkak-ı hak ancak kuvvet sayesinde olur.” (Ayn Cim)⁶²

Manastırlı İsmail Hakkı işi biraz daha abartır. Ona göre Kur’an’da dünya ve ahiret kelimelerinden önce dünyanın zikredilmesi dünyaya verilen öneme delildir. O halde

60 Çelik, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2”, 529.

61 Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*, 27.

62 Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*, 26.

ahirete çalışmak ancak dünyada güçlü olmakla mümkündür sonucuna varıyor. Salih İhsan Osmanlı donanmasının güçlendirilmesinin öneminden dolayı hac zamanlarında gönderilecek vaizlerce işlenilmesi ve dünyanın birçok bölgelerinden Hicaz'a gelen hacılardan "donanma ianesi" adıyla yardım toplanması istenir.⁶³

9. 2. Uhuvvet

O dönem yazılarda uhuvvet kavramının da siyasetten nasibini aldığını görmekteyiz. İslamcılar "uhuvvet-i diniye"yi esas alıyor. Bu durumda Osmanlı devletinde Müslüman olmayanların durumu tartışılır hale geliyor. Osmanlılar ise bu durumun bu mahzurdan dolayı "uhuvvet-i vataniye" ibaresini ortaya atıyor. "Uhuvvet-i vataniye, bir devlete, bir kanuna tabi olanların dinleri, mezhepleri nasıl olursa olsun karındaşıdır. Bilumum Osmanlılar karındaşıtlar. Osmanlıların anaları da babaları da birdir. Anaları vatan-ı mübarek, babaları şer'-i celil-i enverden müstefad olan kanun-i münifdir." (Kanun-u esasi, İsmail Hakkı)⁶⁴

10. Molla Said'de İttihad-ı İslam Fikri

Bu makalenin ikinci bölümünün konusu olan Said Nursi de meşrutiyet döneminin önemli simalarındandır. Daha sonra yazdığı Risalelerden dolayı, onun "Eski Said" adını verdiği bu dönemi de üzerinde durulmaya değerdir. Molla Said (Said Nursi, o dönemde, henüz Said-i Kürdi olarak anılmaktadır) İstanbul'a geldiğinde kendisini İslamcı bir camianın ortasında bulmuştur. O geldiğinde İslamcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık ve Batıcılık konuları tartışmaların zirvesindedir. O da "ibnüz zaman" olduğu için zamanındakilerin dışında henüz özel bir gündemi yoktur. Bu yüzden o da yukarıdaki dört akım içerisinde İslamcılık kampında yer almaktadır.

Said Nursi birinci döneminde sıkı bir ittihad-ı İslamcıdır. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası faaliyetlerinde bu eksenli çok yazı kaleme almıştır. Eski Said'in ittihad-ı İslam vurguları genellikle İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne girdikten sonradır ve Osmanlı devletinin bekası içindir.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne üye olması da ittihad-ı İslam gayesine matuftur. Ancak bu cemiyete dahil olduktan sonra siyasetin inhisarcılığını ve daha sonra da mahzurlarını görüp siyasi ittihad-ı İslam'dan "dini ittihad-ı İslam"a doğru dönüş-

63 Çelik, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2", 530.

64 Kara, *İslamcılığın Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*, 33.

müştür. “İttihad-ı İslam cemaati, sair cemiyet-i diniye ile şakk-ül asadır; rekabet ve munaferatı intaç eder”⁶⁵ diyerek ittihad-ı İslam’ın siyasi yönünün mahzurlarını dile getirmektedir. Özellikle Dar’ül Hikmetü’l İslamiye’ye girdikten sonra ittihad-ı İslam’ı siyasi olarak savunmaktan vazgeçmiştir.

Bu yüzden Eski Said henüz Yeni Said’e dönüşmemiş olsa bile bu dönemde siyasi bir ittihad-ı İslam’ı savunmamaktadır. “İttihad-ı İslam şarktan garba, cenuptan şimale, mümted bir meclis-i nuranıdır ki, el’an üç yüz milyondan fazla bulunur ki gafletinden nâşi gayr-i meş’ur bir surette girmiş olan bir rabita-i metin ile birbiriyle merbuttur-lar. Misak-ı ezeliye ile, peyman ve yeminimiz olan iman ile cemiyete dahil olmuşuz, Ehl-i tevhidiz, ittihadı memuruz. Şu cemiyetin şubeleri bütün mesacid ve medaris ve tekaya ve zevayadır. Ve şu cemiyetin reisi Resul-i Ekrem’dır (asm), Kanun-i Esasi’si Kur’an-ı Azimüşşandır.”⁶⁶

Görüldüğü gibi Eski Said’in ittihad-ı İslam’ı formel/siyasi bir ittihad-ı İslam değildir. Yukarıdaki metinde bütün dünya Müslümanları arasında var olan manevi bağlara bir atıf vardır. Ve bu atıf sadece mevcut Müslümanları kapsamıyor, Hz. Peygamber’dan (asm) günümüze kadar gelmiş olan bütün Müslümanları kuşatıyor. Son tahlilde Eski Said’in ittihad anlayışı Müslümanlar arasında ihtilafın olmamasıdır.

Eski Said’deki ittihad-ı İslam fikri genel olarak Efgani, Abduh, Namık Kemal, Said Halim Paşa çizgisindedir. Zira onlar da farklı milletlerin güçlü bir şekilde teşkil edilmesinden sonra ittihad-ı İslam’ın mümkün olacağını savunmuşlardır. Bu şu anlama gelmektedir. Önce Müslüman unsurlarda milliyet fikri geliştirilecek ve her topluluk kendisinin varlığını güçlü kıldıktan sonra ve bu şartla ittihad-ı İslam vücut bulacaktır. Bundan dolayı bu sayılan mütefekkirlerin tamamında Müslüman unsurlar farklı milliyetler biçiminde kendine yer bulmaktadır. Bundan dolayı Eski Said’in bazı Kürt cemiyetlerine üye olması bu ittihad-ı İslam fikrine aykırı olmadığı gibi ittihad-ı İslam fikrine katkı sağlamak içindir.

Not: Eski Said’deki ittihad anlayışı bu makalenin ikinci bölümünde incelenecektir.

65 Bediüzzaman Said Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2010), 74.

66 Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, 514.

Kaynakça

1. Akoğlu, Muharrem. *Mihne Sürecinde Mu'tezile*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
2. Çelik, Mehmet. "İkinci Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1914) Cilt 2". Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1998.
3. Çoğ, Mehmet. "Celal Nuri'de İslam Birliği Anlayışı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 sy. 1 (Temmuz 2009): 99-104.
4. Güzel, Murat. "İttihad-ı İslam ve Avrupa Birliği". *Tezkire* 25 (Mart-Nisan 2002).
5. Kara, İsmail. *İslamcılığın Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*. İstanbul: İz Yayınları, 1994.
6. _____. *Türkiyede İslamcılık Düşüncesi 1*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
7. Karataş, Veli. "İslamcılık Hakkında Bazı Mülahazalar". 23 Mayıs 2018 tarihinde erişildi. <http://velikaratas.blogspot.com.tr/2009/05/islamclik-hakknda-baz-mulahazalar.html>.
8. Manzuriddin, Ahmed. "Kur'anda Anahtar Siyasi Kavramlar". çev. Mustafa Özel, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2002): 255-284.
9. Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
10. Nursi, Bediüzzaman Said. *Eski Said Dönemi Eserleri*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2010.
11. Özcan, Azmi. "İttihad-ı İslam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 470-475. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
12. _____. *Panislamizm, Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere*. İstanbul: İSAM, 1992.
13. Türköne, Mümtaz'er. *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
14. Vahdeti, Derviş. *Volkan Gazetesi: 1908-1909*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayınları, 1992.
15. Velidi, Zeki. "İbn Haldun Nazarında İslam Hükümetlerinin İstikbali", *İslamiyat Dergisi* 4, sy. 3 (Temmuz 2001).
16. Wikipedia. "Kaynarca Antlaşması". 23 Mayıs 2018 tarihinde erişildi. https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BC%C3%A7%C3%BCK_Kaynarca_Antla%C5%9Fmas%C4%B1.